

SZATHMÁRI JUDIT

„Nem vicc”

A humor szerepe az észak-amerikai indián szuverenitási törekvésekben

„Miért ment át a csirke az úton?” A számos lehetséges válasz közül álljon itt kettő: az önrendelkezési jogot támogató indián szerint azért, mert ez a csirke alanyi joga. A radikális/militáns indián szerint el kellett volna torlaszolnia az utat ahelyett, hogy átkel rajta. Ilyen és ehhez hasonló viccek születnek a 21. századi észak-amerikai őslakosokat érintő legégetőbb társadalmi és politikai kérdéssről. Az önrendelkezésre való törekvés korántsem új keletű, hiszen az Egyesült Államok megalakulása óta a törzsi identitás politikai meghatározásának szükségessége időről-időre felbukkant. A pontos definíció hiányából fakadó konfliktusok humorral történő feloldása azonban leginkább a 20. és 21. századra jellemző. Az irónia, az önirónia, illetve a satíra „Indiánország” mindennapi küzdelmeiben segíti a problémák megfogalmazását és a megoldáskeresést. Az őslakos kultúrákra jellemző humort sokan az 1960-as évektől kezdődő etnikai öntudatra ébredésnek tulajdonítják, gyökerei azonban az amerikai kontinens meghódítása előtti időkre nyúlnak vissza. A szóbeliség hagyománya a törzsi kultúrákban többek között oktató, nevelő, szórakoztató, közösségépítő szerepet játszott, és ezek a vonások a modern indián humorban is fellelhetők. Éppen ezért hiba lenne a kortárs indián humort csupán a többségi társadalomhoz való viszonyra adott egyfajta reakcióként értelmezni,¹ hiszen legalább olyan fontos az indián közösségeken belüli összetartó szerepe.

„A szabadság nem működik olyan jól a gyakorlatban, mint a beszédekben” – mondta a 20. század első évtizedében Will Rogers, cherokee² származású színész, humorista és újságíró. Bár az elmúlt évszázadban az észak-amerikai őslakosok politikai és társadalmi helyzete jelentősen változott, a föderális indiánpolitika kontextusában a szabadság, sok kapcsolódó és rokon értelmű fogalommal egyetemben, ideértve a szuverenitást is, még mindig helyettesíthető a fent idézett „rogerizmusban”. E cikk célja a humor mint „verbális fegyver”³ használatának bemutatása „Indiánország” bel- és külpolitikájában egyaránt. Az utóbbi alatt értendő minden, ami a rezervátumok területén kívül történik,

¹ Kristina FAGAN, *Teasing, Tolerating, Teaching: Laughter and Community in Native Literature = Me Funny*, ed. Drew Hayden TAYLOR, Vancouver, Douglas and McIntyre, 2005, 24.

² A törzsi neveket az angol helyesírásuk szerint közlöm a magyar nyelvben használatos, sokszor egymásnak ellentmondó helyesírásuk miatt.

³ A *verbal sword* kifejezést használja: Duane NIATUM, *On Stereotypes = Recovering the Word: Essays on Native American Literature*, eds. Brian SWANN, Arnold KRUPAT, Berkeley, University of California Press, 1987, 552–563. (Amennyiben külön nem jelzem, az idegen nyelvű idézeteket a saját fordításomban közlöm. – Sz. J.)

így az aktuális kormányzatokkal való kapcsolat is, ahogyan azt a következő anekdota is bizonyítja. 1964-ben arizonai indiánok a két elnökjelölt, Lyndon B. Johnson és Barry Goldwater esélyeit latolgatták. Egy fehér ember meghallotta miről beszélgetnek, és javasolta, hogy ne foglalkozzanak a jelöltek belügyi programjaival, sokkal fontosabb a két aspiráns külpolitikája. Az indiánok válasza: indián szemszögből „MINDEN [ilyen kérdés] külpolitikai”⁴

Ez a tény az Egyesült Államok alkotmányának I.8 cikkelyében gyökerezik, amely szerint a Kongresszus hatáskörébe tartozik „az idegen nemzetekkel folytatott; az egyes tagállamok közötti és az indián törzsekkel folytatott kereskedelem szabályozása”⁵ Az indián szuverenitási törekvések alapja ma is ez az alkotmányos megfogalmazás. A Marshall-trilógia⁶ néven ismertté vált három legfelsőbb bírői döntés is részben ezt az ellentmondást tükrözi: egyrészt az indián törzseket nemzetekként határozza meg, területi határaikon belül hatalmuk kizárólagos, és az Egyesült Államok nemcsak elismeri, de garantálja is szuverenitásukat.⁷ Az 1831-es *Cherokee nemzet kontra Georgia* állam per a „belső nemzet” fogalmát alkalmazza, amely szerint a törzs Egyesült Államokhoz való viszonya a gondnokság alá helyezett egyén gyámjához való viszonyának analógiája. Az ítéletekben rejlő ellentmondás tette lehetővé, hogy az 1981-ben zajló *Montana kontra Egyesült Államok* perben az ítélet indoklása a következőképpen határozza meg az indián szuverenitás határait: „egy indián törzs annyira szuverén, amennyire azt az Egyesült Államok engedi”⁸ Az idézett legfelsőbb bírósági határozatok között feszülő ellentmondásokból ered az a humor, amelynek segítségével „Indiánország” állampolgárai a 21. században még mindig kénytelenek politikai és társadalmi helyzetük meghatározását keresni. Az esszében idézett példák némelyike triviálisnak tűnhet, mégis azt bizonyítják, hogy a humor drámaian fejezi ki azt a „világnézetet, közös álláspontot és értékeket, a fontos, bár nem megfogalmazott feszültségeket”⁹ amelyek segítségével a nevetés a meggyőzés eszközzé és a megoldás részévé válik.

Társadalmi funkcióját tekintve a humor közösségteremtő és szervező erő,¹⁰ amely egyrészt erősíti az adott csoporton belüli összetartozás érzését, ugyanakkor kizárja a csoport normáit nem teljesítő egyéneket. A humor használatának hármasság tagolása, úgymint társadalmi, kognitív-perceptuális (amelyben egy gondolat, kép, szöveg vagy esemény szokatlan, váratlan, oda nem illő, a megszokottól eltérő szerepét használjuk),

⁴ Vine DELORIA, Jr., *Custer Died for Your Sins: An Indian Manifesto*, New York, Avon, 1969, 157.

⁵ Az Amerikai Egyesült Államok Alkotmánya. http://zskflnk.uw.hu/nk/usa__alkotmany.pdf (Letöltés ideje: 2017. január 7.)

⁶ *Johnson v. McIntosh* (1823), *Cherokee Nation v. Georgia* (1831), *Worcester v. Georgia* (1832).

⁷ *Documents of United States Indian Policy*, ed. Francis Paul PRUCHA, Lincoln, University of Nebraska Press, 2000.

⁸ *Encyclopedia of Minorities in American Politics: Hispanic Americans and Native Americans*, eds. Jeffrey D. SCHULTZ et al., Phoenix, Oryx, 2000, II, 571.

⁹ Barre TOELKEN, *Life and Death in the Navajo Coyote Tales = Recovering the Word*, i. m., 388.

¹⁰ Rod A. MARTIN, *The Psychology of Humor: An Integrative Approach*, Amsterdam, Elsevier, 2007, 5–6.

valamint érzelmi (a legyőzhetetlenség érzését, illetve diadalérzetet nyújtó)¹¹ mind fellelhetők „Indiánország” szuverenitási törekvéseiben.

A törzsi szuverenitás ellenzői gyakran érvelnek azzal, hogy az indián önrendelkezési jogra való törekvés a „kecske is lakjon jól, de a káposzta is megmaradjon” tipikus példája: a törzsek egyrészt abszolút szabadságot követelnek belügyeiket tekintve – azaz a rezervátumi határokon belül –, ugyanakkor a szövetségi kormányt is köteleznék szerződésben foglalt feladatainak ellátására: például oktatási és egészségügyi támogatás biztosítására. A szuverenitás „káposztája” számos egymásra simuló levélből áll: törvényhozó, végrehajtó, bírói, politikai, gazdasági és kulturális elemek alkotják. Az önrendelkezés mellett érvelők a fogalom „kizárólagos fennhatóság” tartalmát hangoztatják, azaz, a kecskét és a káposztát is magukénak követelik.

A fentiekből látható, hogy sem az Egyesült Államok alkotmánya, sem a Legfelsőbb Bíróság döntései nem teszik egyértelművé az őslakos kisebbség amerikai társadalmon belüli jogállását. Nem véletlen tehát, hogy Rogers így fogalmaz: „Nem viccelek, csak nézem, mit művel a kormány, és tudósítok.” Rogers a tradicionális indián humorban „elfogadott tiszteletlenséggel”,¹² azaz az ugratás eszközével fogalmazza meg társadalomkritikáját a 20. század első évtizedében, és ez a hagyomány mintegy száz évvel később is megtalálható az őslakos amerikai beszédmódban. A kritika elsősorban a többségi társadalommal szemben él, éppen ezért az indián–fehér ellentétekből eredő humor irodalma bőséges: a legelterjedtebbek a Kolumbusz- és Custer-viccek. Bár a ma államilag elismert 566 törzs egyike sem köthető időben és térben Kolumbusz újvilági felfedezéséhez, „Indiánország”-szerte kedveltek a hajós kárára elhangzó viccek, mint például, 1492: az év, amikor az indiánok megtalálták a tengeren eltévedt Kolumbuszt. A közös ellenség, a „felfedezést” követő véres történelem univerzális bűnbakká teszi a felfedező alakját. Hasonlóképpen terjedtek el a Custer tábornokhoz köthető viccek. 1876-ban az agresszív vezetési stílusáról elhíresült és ambiciózus Custer, akire indián ellenfelei – nem csak a kora miatt – „Zöldfülű tábornokként” utaltak, a Little Big Horn folyónál hibás döntésével a 7. lovasság vesztét okozta az egyesített cheyenne, arapaho és lakota harcosok alkotta pán-indián sereggel szemben. Az őslakosok a mai napig ikonikus győzelemként ünneplik a csata napját, és úgy tűnik, több Custer-vicc él a köztudatban, mint ahány indián harcos az ütközetben részt vett. Ennek magyarázata a legyőzhetetlenség érzésében keresendő, hiszen kevés olyan csata emléke maradt fenn, ahol az indián erők ilyen elsöprő győzelmet arattak volna.

A Kolumbusz- és a Custer-viccek mellett elterjedtek a törvényhozás visszáságaiban gyökerező satirikus történetek, amelyek az Egyesült Államok indiánpolitikájának a törzsekkel kötött szerződések időszakára vonatkoznak. 1776-tól az USA kormányai több mint 900 esetben folytattak tárgyalásokat, kezdetben szövetségeseiket toborozva

¹¹ Bővebben lásd *uo.*, 5–8.

¹² Drew Hayden TAYLOR, *Whacking the Indigenous Funny Bone: Political Correctness vs. Native Humour, Round One = Me Funny*, i. m., 75.

az angol és francia seregek ellen, majd a területszerzés érdekében. A Kongresszus 1871-ig 371 ilyen kétoldalú, kormányközi, jogilag kötelező érvényű megegyezést ratifikált, de egyet sem tartott be. A területszerzésről szóló szerződésekben az Egyesült Államok kormánya védelmet, bizonyos jogokat és juttatásokat ígért az aláíró törzs földjéért, így a ma is hatályos megegyezések a szuverenitási vita alapjául szolgálnak. Mivel az ilyen egyezmények kormányok között kötöttek, az önrendelkezést követelők joggal állítják, hogy a szerződések meg sem születtek volna, ha nincsenek az Egyesült Államok által elismert törzsi kormányok. A jelenlegi állapotot illusztrálja Don Kelly komikus, amikor az *Indian giver*¹³ kifejezést elemzi, sérelmezve annak használatát: „Ti ígértetek, nem mi. »Adjatok földet, cserébe kaptok ezt. Írjátok alá a szerződést, cserébe adunk azt.« Az *Indian giver* olyan, mintha a néger főnöködnék azt mondanád: »Micsoda rabszolgaahajcsár vagy te?«¹⁴

Később részletesen szólok az 1973-as wounded knee-i eseményekről, a szerződésekre vonatkozóan itt csupán a megszállást követő szövetségi bírósági tárgyalás egy momentumát emelem ki. Az 1974-es, csaknem kilenc hónapig tartó bírósági eljárás jegyzőkönyve számtalan bizonyítékot szolgáltat a humor társadalmi szervező erejének szerepére. Bár az *American Indian Movement* (Amerikai Indián Mozgalom, AIM) vezetői, Dennis Banks és Russell Means, tíz súlyos bűncselekmény miatt állt bíróság előtt – többek között összeesküvés, gyújtogatás, zavargás szítása –, a száraz bírósági dokumentumok arról tanúskodnak, hogy az ironikus megfogalmazások a tárgyalótermet sem kerülték el. A szuverenitás és az indián szerződések kérdése mindvégig terítéken volt, de igazán a záróbeszédében csúcsonodott ki. R. D. Hurd helyettes főügyész Pandora szelencéjét nyitotta ki, amikor kijelentette: „Nem érdekel, és állítom, hogy [az ítélet szempontjából] lényegtelen, milyenek a körülmények a Pine Ridge indián rezervátumban. [...] Nem érdekel, hogy az 1868-as szerződést megszegte-e az Egyesült Államok vagy sem.”¹⁵ Az esküdtszékhez fordulva, amelynek egyetlen indián származású tagja sem volt, így folytatta: „Nem terrorizálhatnak ártatlan embereket, nem lophatnak ártatlan emberektől, nem vehetik át a hatalmat közösségek felett.”¹⁶ Félreértés ne essék, Hurd nem amerikai történelemórát tartott, hanem az AIM wounded knee-i megszállásáról beszélt. Mivel az ügyész szavai pontosan leírták az események kiváltó okát, az eltérő nézőpontokból adódó humor forrásává váltak, és a védelem lecsapott a magas labdára. „A szövetségi ügyész feladata, hogy a szerződéseknek érvényt szerezzen, csakúgy, mint minden más törvénynek. De őt [Hurdöt] nem érdekli.”¹⁷ Nem véletlen, hogy a védelem az amerikai népet ültette a vádlottak padjára. Amikor

¹³ Szó szerinti jelentése indián adakozó, olyan ember, aki elajándékoz valamit, majd visszaköveteli azt.

¹⁴ Don KELLY, *And Now, Ladies and Gentlemen: Get Ready for Some (Ab)original Stand-up Comedy = Me Funny*, i. m., 60.

¹⁵ Dennis CASSANO, *Wounded Knee issues clearing in summation*, Minneapolis Tribune, 1974. szeptember 11., 1A.

¹⁶ *Uo.*, 4A.

¹⁷ *Uo.*

Means úgy fogalmazott, hogy „nem MI állunk a bíróság előtt, hanem az Egyesült Államok, szerződészegés miatt”,¹⁸ a humor meglévő társadalmi, politikai viszonyokat dekonstruáló szerepére világított rá.

„Kérdés: Mi a különbség a Pokol Angyalai és a rendőrség között? Válasz: fegyverek, költségvetés és az a jogrendi izé”¹⁹ – írja Jim Northrup, az egyik *Fond du lac-i örültségek* című tárcájában. Az idézetbe sűrítve találjuk azon konfliktusok eredőjét, amelyek bár csupán kulturális „félreértésnek” tűnnek, mélyen gyökerező társadalompolitikai ellentmondásokat hordoznak magukban. A humor ez esetben a tanítást szolgálja, új ismeretet közvetít, vagy a közönség által eddig fel nem ismert összefüggésekre világít rá.²⁰ Így történt ez 1971-ben Minnesota államban is, amikor a minneapolis-i rendőrség gyorsajtás miatt állította meg Clyde Bellecourt-ot, az AIM²¹ elnökét. A jármű átvizsgálása során a járóőrök különös tárgyra bukkantak, amelynek birtoklása a minneapolis-i fegyvertartási rendeletbe ütközött. A bírósági eljárás során először is meg kellett határozni, hogy az „üreges fa szár, a végén réz fejjel és pengével”²² vajon békepipa vagy csatabárd-e? A korabeli lapok, korántsem a politikai korrektség jegyében, olyan főcímek alatt tudósítottak a perről, mint *Bíróság előtt a „tomahawkos” indián*. Az egyik tanú eskü alatt vallotta, hogy szakrális tárgyról van szó, és a kérdésre, hogy lehetne-e fegyverként használni a válasza: „Ez a hitünk alapja. Szerintem senkit nem vágnának fejbe a Bibliával sem.”²³ A vádlott Bellecourt, a tanú Ed McGaa és tágabb értelemben az amerikai indián lakosság számára a szuverenitáson belül a vallásszabadság volt a tét, így nem véletlen, hogy a bibliai párhuzamot számos más, az eset visszáságára mutató humoros példa követte: „Mikor tartóztattak le templomos lovagot kardviselésért? Vagy diákszövetségi tagot evezőlapát birtoklásáért? Vagy egyetemi tisztviselőt jogar birtoklásáért?”²⁴ Amikor a vád képviselője megpróbálta a kérdéses tárgy vallási fontosságát kisebbiteni és annak támadófegyverként való használatát hangsúlyozni, Bellecourt megjegyezte, hogy ugyanígy fegyvernek minősülhet a tárgyalóteremben látható lándzsahegy az amerikai zászló rúdján.²⁵ Végül a bíróság úgy döntött, hogy a tárgy semmivel sem veszélyesebb fegyver, mint „a püspök keresztje, egy baseballütő vagy a fém lándzsahegy az amerikai zászlón.”²⁶

A tárgyalás során a 19. századi indián háborús retorika sokszor felülírta a tárgyla-gosságot. A barbár indián sztereotípiája – mint azt a *Bíróság előtt a „tomahawkos” indián* is bizonyítja – humoros történelmi emlék volt a többségi társadalom számára, de az

¹⁸ Dennis CASSANO, *Wounded Knee trial begins*, Minneapolis Tribune, 1974. január 9.

¹⁹ Jim NORTHROP, *Rez Salute: The Real Healer Dealer*, Golden, Fulcrum, 2012, 164.

²⁰ KELLY, i. m., 60.

²¹ Az 1968-ban, Minneapolisban alakult radikális, sok esetben militáns mozgalom vezetői ellen a kormányzat lejárató kampányt folytatott, a rendőri intézkedés is ennek lehetett része.

²² *Indian Tried for Having a „Hatchet”*, Mankato Free Press, 1971. április 7.

²³ *Uo.*

²⁴ Michael SCULLIN, *Peace Pipe part of Indian culture*, Minneapolis Tribune, 1971. április 25.

²⁵ Joe RIGERT, *Trial Becomes Forum on Indian-White Issues*, Minnesota Tribune, 1971. április 11.

²⁶ Robert HAGE, *Court Says Peace Pipe Not Weapon*, Minneapolis Tribune, 1971. április 22.

indián kisebbség rovására. Más esetekben az indián közösségek maguk alkalmazták a 19. századi, még a szerződés-kötések időszakából fennmaradt kifejezéseket a meggyőzés retorikája érdekében. Egy 1978-as interjúban a navajo törzs vezetője, Peter MacDonald figyelmeztette az Egyesült Államokat, hogy „bekerítettük a szekérkaravánt”.²⁷ A westernek harcos indiánjait idéző kép, amikor a lovasok a prérin haladó telepések szekerei köré egyre szorosabb gyűrűt vonnak, a 20. században arra a politikai és gazdasági erőre utal, amelynek a rezervátumok lakói egyre inkább érvényt szerezhetnek. Köszönhetően az indiánokat rezervátumokba kényszerítő kormányzati intézkedéseknek, a navajo törzs „100 millió hordó olaj, 25 trillió köbláb gáz, 80 billió font uránium és 50 billió font szén tetején ül. És ezek konzervatív becslések”.²⁸

A rezervátumi élet a vadember és/vagy harcos indián kép után megteremtette a koldus indián alakját. A földben rejlő ásványkincsek a 19. és 20. században munkát, ételt, oktatást és egészséget nem biztosítottak, így kialakult az alamizsnán tengődő indián sztereotípiája. Bármilyen nehézségekkel is küzdöttek azonban a rezervátumok lakói, élhető világot alakítottak ki az Egyesült Államok által kijelölt földrajzi határon belül, ezért találták sértőnek a róluk hangoztatott „koldus” képet. MacDonaldnek a „Navajo-föld” jellemzésében rejlő ironiája a CBS 70-es évek elején a navajók mindennapjairól készített dokumentumfilmjének tükrében válik nyilvánvalóvá. Annak ellenére, hogy a törzs minden szakértői segítséget felajánlott a minél hitelesebb ábrázolás érdekében, a CBS a navajókat „egy csapat nyomorult alkoholistaként”²⁹ jelenítette meg. Ekkor sújtott le a törzs verbális kardja: javasolták, hogy a csatorna hagyja el a nevéből a C betűt.³⁰

Való igaz, a navajo rezervátum a 70-es években is az ellentmondások földje volt: a tájat magasfeszültségű vezetékek hálózta be, ugyanakkor az otthonok jelentős hányadában nem volt elektromos áram. Nem véletlen, hogy az egyik legelterjedtebb anekdota szerint, egy idős navajo érdeklődéssel nézte, amikor a NASA szakemberei az új holdjárót tesztelték a rezervátum Holdéhoz hasonló topográfiai körülményei között. A mérnökök, látva a bácsi ámulatát, felajánlották neki, hogy küldhet egy üzenetet a Holdra a szerkezet segítségével. A bácsi szavainak fordítása: „Üdvözlét a Földről. Akik az üzenetet átadják, nagyon gyanús alakok. Ha földbérleti vagy bányászati jogokat akarnak tőletek, meneküljtek.” A navajo történelmi tapasztalatból beszélt: a hivatalos indiánpolitika ugyan 1871-ben felhagyott a Kongresszus által elfogadott szerződések kötésével, de bevezetésük időről-időre felmerült, különösen, amikor újabb és újabb ásványkincseket találtak a rezervátumok területén. Azaz, „az indiánnak van valamije, a fehér ember el akarja venni: és ismét jön a szerződés-kötés időszaka”.³¹

²⁷ John P. NUGENT, *The Navajo Oil Bonanza: How They Plan to Use It*, [Los Angeles, 1978].

²⁸ *Uo.*

²⁹ *Navajos Protest CBS Documentary on Hunger*, *The Amerindian: American Indian Review*, 1968, 16/6.

³⁰ A CBS a Columbia Broadcasting System rövidítése, a C nélkül BS a *bullshit* (baromság) közkeletű jelölése.

³¹ Ernest B. FURGUSON, *High stakes in Navajo vote*, *Minneapolis Tribune*, 1974. november 6., 12A.

A városokban élő őslakos kisebbség bár nem földjogi, de hasonló sztereotip problémákkal szembesült. Egy, a hetvenes évek elején Minneapolisba tervezett egészségügyi központ terveinek megvalósítása komoly akadályokba ütközött. A város indián lakosainak reakciói pontos képet nyújtanak az őslakosok társadalmi-politikai helyzetéről, megítéléséről. Ahogyan a közösség egy tagja megjegyezte, a városi indiánokat már „halálra vizsgálták”,³² de a vizsgálatok eredményei semmilyen formában nem segítettek ügyükhöz politikai vagy gazdasági támogatókat találni. A probléma nem új keletű, az indián kisebbség „betűleveshez” hasonlatos helyzete gyakori téma „Indiánországban”: „sok tészta, semmi hús”, ahogyan azt egy milwaukee-i lakos megfogalmazta. Tapasztalatból beszélt, hiszen átélte a „gyámság politikáját, az 1924-es választójogi törvényt, a Brookings-felmérés körüli felhajtást, Collier vezetését, a háborút, az ötvenes éveket, [...], a Nash- és a Bennett-adminisztrációt és gyakorlatilag mindenkit, aki az Indiánügyi Hivatal mellett felfedezte az indián problémát”.³³

A humor megváltoztatja és elviselhetőbbé teszi az életet. „Az irónia és a szatíra sokkal pontosabb betekintést nyújt egy közösség kollektív pszichéjébe és értékrendjébe, mint sokévi kutatás”³⁴ – vallja Vine Deloria, Jr., aki szerint különösen igaz ez az indián ügyekre. Deloria elsősorban nem törzs-specifikus, hanem az észak-amerikai őslakosokat általánosan érintő kérdésekre utal. „Minél bonyolultabb egy probléma, annál több humorral fejezik ki azt. Szatirikus megjegyzések gyakran úgy jellemeznék egy problémakört, hogy a lehetséges megoldások azokból a körülményekből születnek, amelyek értelmetlennek lennének, ha nem humorral írnák le őket.”³⁵ A humor azonban nem csak az „Indiánországon” kívüli világ kritikáját szolgálja. A „belügyekben” legalább ilyen, ha nem erőteljesebb szerepe van, amikor a dolgok ellentmondásos természetéből eredő problémák megoldására tesz kísérletet. Deloria véleménye ugyanúgy alkalmazható az őslakos kisebbségek belső működésére, mint a többségi társadalommal való viszonyra, ahogyan azt a következő kifejezések is bizonyítják. Az Indián ’hivatolvajozás’ (*Biese, BIAilment*), ’eltörzsulás’ (*triballism*), ’tanácstagtalanság’ (*councilmanopause*), ’indiagnózis’ (*indinferior*) és ’spanság’ (*skinship*)³⁶ csak néhány a napjainkban elterjedt szavak közül, amelyek, bár használatukat tekintve csupán az utóbbi néhány évtized termékei, az általuk kifejezett visszasságok, illetve megoldáskeresések, kezdettől fogva az őslakos valóság részei.

A rezervátumi és törzsi kormányok legfontosabb jellemzője, hogy ahány közösség, annyi kormányzat. A fékek és ellensúlyok amerikai rendszerében a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalmi ágak nemcsak föderálisan, de – elméletben – a rezervátumi/

³² Ron ZELLAR, *Indian clinic gives care with dignity*, Minneapolis Tribune, 1974. április.

³³ Nancy O. LURIE, *How many Americans are part of the American Scene?* Natural History, 1967. február 6. – John Collier, Philleo Nash és Robert L. Bennett az Indiánügyi Hivatal vezetői voltak a 20. században; a Brookings-felmérés, ismertebb nevén Meriam-tanulmány, az 1920-as években összegezte az indiánokat érintő legfontosabb problémákat.

³⁴ DELORIA, *i. m.*, 148.

³⁵ *Uo.*, 149.

³⁶ *15 New Words That Belong in the NDN Dictionary*, Indian Country Today,

<https://indiancountrymedianetwork.com/culture/arts-entertainment/15-new-words-that-belong-in-the-ndn-dictionary/> (Letöltés ideje: 2016. szeptember 10.) Thomas Ezekiel Cooper fordítása.

törzsi önkormányzatok jól elkülöníthető elemei is. Mivel azonban gyakorlati határozott elkülönítésük nem minden esetben valósul meg, számos konfliktus, ilyenformán a humor forrásaivá válnak. Az 1934-es Wheeler-Howard-törvény – ismertebb nevén az indián Reorganizációs Törvény (*Indian Reorganization Act, IRA*), vagy *Indian New Deal*, kritikusai szerint inkább *Indian Raw Deal* (indián kíméletlen elbánási törvény) –, mint az a felsorolt nevekből is kiderül, közel sem örvend egyértelmű népszerűségnek az őslakos társadalom körében. Összehasonlítva a korábbi föderális, az indián probléma megoldására irányuló intézkedéssel, az IRA pozitívnak tűnik, azonban a ma is létező önrendelkezési akadályok e törvényben gyökereznek. A törvény lehetőséget biztosított a rezervátumi közösségek számára, hogy az amerikai mintát követve önálló kormányzatokat hozzanak létre a rezervátumok határain belül. Sok esetben azonban, a lakosok szerint is, ezek „gyarmati uralomra”³⁷ hasonlítanak, és „amíg a törzsi tanács máshogy nem dönt, ez van, ezt kell szeretni”³⁸.

A problémák elsősorban a hagyományos indián politikai rendszer és az amerikai közötti radikális különbségekből adódnak. Az 1934-es törvény olyan, addig ismeretlen működési elvet írt elő, amely „többségi döntésen, kontradiktórius bírósági, és az egyfő-egy-szavazat gyakorlaton alapul”, szemben a hagyományosan „konszenzusos, közösségi, kooperáción alapuló, a vallást és a politikát holisztikusan tekintő”³⁹ indián felfogással. A ma működő törzsi (ön)kormányzatok nagy részében a fékek és ellensúlyok gyakorlata nem valósul meg; a hagyományos, konszenzusos rendszer pedig alkalmatlan a helyi, állami és föderális kihívásoknak megfelelni, ebből következően a végrehajtó hatalmi ág erőfölényre tehet szert a bíróival és a törvényhozóival szemben. Így született meg a *councilmanopause*, azaz a ’tanácstagtalanság’ fogalma: betegség, amelynek tünetei „hőhullámok, fokozott izzadás, beszéd és memóriazavar, amikor a tanácstagot egy választópolgár vonja kérdőre”⁴⁰. A tünetek leggyakrabban a pénzügyi kérdések tisztázásakor jelentkeznek, és az őslakos közösség tagjai minden alkalmat megragadnak, hogy választott vezetőiket figyelmeztessék a „tanácstagtalanság” veszélyeire. A chicagói Amerikai Indián Központ 2014 szeptemberében megrendezett *powwow*-ján a műsorközlő a szokatlanul hűvös őszi időjárásra hívta fel a nézőközönség figyelmét. Olyan hideg volt, hogy többen látták, amint egy illinois-i vezető törzsi politikus a „SAJÁT zsebébe dugta a kezét”.

Mivel hagyományosan a törzsi politikai rendszer nem ruházhatott fel kizárólagos hatalommal egy személyt vagy entitást, sok esetben a törvényhozó ág gyakorol túlzott befolyást a törzsi politika felett.⁴¹ Ahhoz, hogy az önrendelkezés megvalósuljon, a közösségeknek ki kell alakítaniuk a saját „fékek és ellensúlyok” rendszerét, amelyben a törzsi tanács

³⁷ NORTHROP, *i. m.*, 155.

³⁸ *Uo.*

³⁹ Sharon O'BRIEN, *American Indian Tribal Governments*, Norman, University of Oklahoma Press, 1989, 294.

⁴⁰ *15 New Words, i. m.*

⁴¹ Duane CHAMPAGNE, *Remaking Tribal Constitutions: Meeting the Challenges of Tradition, Colonialism, and Globalization = American Indian Constitutional Reform and the Rebuilding of Native Nations*, ed. Eric D. LEMONT, Austin, University of Texas Press, 2008, 22.

nem bír nagyobb hatalommal a bírói és végrehajtói hatalmi ágánál. A jelenlegi helyzetet tovább súlyosbítja, hogy a törzsi vezetőket, tanácstagokat asszimilálódott elitnek tekintik, akik „alkalmatlanok a hagyománykövetőbb törzstagok érdekeit képviselni”.⁴²

Az orvostudományban használatos *skinship* kifejezés eredetileg emberek közötti bensőséges fizikai érintkezést jelent. „Indiánországban” az intimitás a közös antropológiai, etnikai-faji, illetve történelmi tapasztalatokban gyökerezik, de a kötődés lényege az az „alapvető rokoni kapcsolat, amelyet az indiánok a megismerkedést követő 10 percen belül felfedeznek”.⁴³ A ma már politikailag inkorrektnek számító rézbőrű (*redskin*) is visszaköszön, bár a humor segítségével a sztereotip elnevezést az őslakos társadalom a maga hasznára fordítja. Ebben az értelemben magyarul a ’spanság’ fejezi ki leginkább a kapcsolat lényegét. Szélsőséges esetben akár nepotizmus is származhat az ilyen összetartozás-érzésből, illetve, aki nem találthatik eléggé indiánnak, kellemetlen következményekre számíthat. Szorosan kapcsolódik az *indinferior* fogalma, Cooper fordításában ’indiagnózis’: „az önpusztítás egy fajtája; amikor egy indián azért vet meg más indiánt, mert az nem beszél anyanyelvét, vagy nem tisztavérű, vagy nem vesz részt mindenféle rituálén, vagy nem a rezervátumban él, vagy nincs hosszú haja és varkocsa, vagy nem táncol a powwow-n.”⁴⁴ Az említett fogalmak segítségével az indián identitás ironikus és önkritikus megfogalmazása más fényben tűnetheti fel az 1973-as wounded knee-i eseményeket.

1973. február 29-én körülbelül 200 AIM aktivista foglalta el a Pine Ridge rezervátum kereskedelmi állomását. 71 napig tartották az épületet azzal a céllal, hogy felhívják az amerikai és nemzetközi média figyelmét az amerikai őslakosok nehéz helyzetére. A helyszín szimbolikus jelentéssel bírt, és nemcsak az indián-fehér, hanem az indián-indián feszültségek emblematisztikus helyévé is vált. Néhány héttel a megszállás előtt a pine ridge-i oglala törzsi tanács tagjai indítványozták Richard Wilson törzsi elnök leváltását hatalommal való visszaélés miatt. Wilsont „nepotizmussal, a törzsi vagyon és tulajdon hanyag kezelésével, hatáskör túllépésével és egy tanácsstag letartóztatásával”⁴⁵ vádolták. Bár a vádak aligha adnak okot vidámságra, az általuk generált nyilatkozatháború arra világít rá, hogy az egymásnak ellentmondó értelmezéseket hogyan oldhatja fel a humor, illetve milyen megoldásokat kínálhat.

A konfliktus ideje alatt Wilsont folyamatosan „Richárd királyként” (ez alatt bizonyára III. Richárdot értették), valamint – a szójátékhoz hasonlatos – „Tricky Dicky”, azaz „trükkös fütykösként” emlegették. Az AIM-tagok mindig körültekintően jártak el, sosem Richard, hanem Dick becenévvel utaltak Wilsonra, ami a férfi nemi szerv szlengben használatos neve. Néhány héttel a wounded knee-i események előtt az AIM tiltakozásba kezdett az általuk „rendőrállamnak”⁴⁶ titulált Wilson-rezsim ellen. Ellentmondásosnak tűnhet, hogy ilyen komoly vádak ellen hogyan használhatták csupán a

⁴² O'BRIEN, *i. m.*, 294.

⁴³ *15 New Words*, *i. m.*

⁴⁴ *Uo.*

⁴⁵ *Sioux Postpone Vote to Impeach Tribal President*, Mankato Free Press, 1973. február 15.

⁴⁶ *Bid to Impeach Oglala Sioux Tribe President Ends in Failure*, Minneapolis Tribune, 1973. február 24.

verbális megszégyenítést, a csúfolódás eszközt, de Wilson is beszállt ebbe a gyerekesnek tűnő szócsatába. Amikor elterjedt a hír, hogy az AIM demonstrációt tervez a Pine Ridge rezervátum területén, Wilson egy interjúban azt üzent: „Ha Russell Means beteszi ide a lábát, személyesen fogom levágni a farkocsát.”⁴⁷ A tréfásnak tűnő fenyegetést ugyan nem váltotta be, a magát érinthetetlennek tartó törzsi vezető leereszkedő hangneme egy hibásan működő politikai rendszerről árulkodik. Wilson szavai akár egy haszontalan fiát feddő apáé is lehetnek, de még inkább kifejezik a tradicionális törzsi kultúrára jellemző gyakorlatot, amelyben a haj levágása nyilvános megszégyenítést jelentett. Az „asszimilálódott” indián vezető 19. századi katonai diskurzusát is megidézheti, a skalpolásra való utalással. A gyerekesnek tűnő szócsata akkor válik igazán ironikussá, ha összehasonlítjuk a szembenálló felek rendelkezésére álló valódi fegyverzetét: a 200 oglalának és AIM-szimpatizánsnak kéttucatnyi puskája volt. Szemben a Wilsont támogató FBI- és CIA-ügynökökkel és rendőrbírókkal, akik az akkor Vietnámban is bevetett 17 páncélozott járművet, 130000 M-16-os töltényt, 4000 M-1-es töltényt, 24000 világítórakétát, 12 M-79-es gránátlövőt, 600 tartály C-S gázt, helikoptereket és Phantom repülőgépeket tudhattak magukénak.

Így az 1973-as megszállás nemcsak az őslakosok helyzetére hívta fel a figyelmet, de a Wilson által megtestesített „áruló” törzsi vezető és az új, radikális, sokszor militáns generáció konfliktusa is volt. Pine Ridge lakosai és az AIM tagjai a *triballism* (‘eltörzslülés’) tüneteit mutatták: „irracionálisan és zavarosan viselkedtek, amikor a helyi törzsi vezetés legújabb, önös érdekeiket szolgáló, megfontolatlan és illogikus döntéseivel”⁴⁸ szembe-sültek.

Az AIM vezetők korábban már említett tárgyalása során ismét az egymásnak ellentmondó realitások és elvárások eredményeztek ironikus helyzeteket, amelyek jelentős hányada a résztvevők tisztázatlan vagy a törvényekből eredő nem egyértelmű szerepéből fakadt. Means és Banks az eljárás során úgy döntött, önmaguk védelmét képviselik, mivel elégtelennek ítélték ügyvédek munkáját. A tárgyalás jegyzőkönyvei e ponton válnak igazán „humoros” olvasmánnyá, iróniával, szatírával és szarkazmussal megfogalmazott szóbeli fegyverekké. Bár az AIM eredeti követelése a törzsek (és a rezervátumi területek) szuverenitásából indultak ki, Means és Banks föderális ügynökségeket vádoltak azzal, hogy a Wilson vezette paramilitáris szervezet⁴⁹ által elkövetett atrocitások felett szemet hunytak. Álláspontjuk szerint, az Egyesült Államokkal kötött 1868-as Fort Laramie szerződés egyik pontja kötelezte a mindenkori amerikai kormányzatot, hogy a rezervátumba delegált indiánügyi hivatalnok a lakosok érdekeit képviselje, az ügynökségek azonban nem avatkoztak be, nem védték meg az oglalák érdekeit és panaszaikat sem vizsgálták ki.⁵⁰ Erre alapozva az AIM az Indiánügyi Hivatalt (*Bureau of*

⁴⁷ Charles TRIMBLE, *Honor the GOONS? Never!* Indian Country Today, <https://indiancountry-medianetwork.com/news/honor-the-goons-never/> (Letöltés ideje: 2016. szeptember 10.)

⁴⁸ 15 *New Words*, i. m.

⁴⁹ GOON: Guardians of the Oglala Nation (az Oglala Nép Védelmezői).

⁵⁰ Dennis CASSANO, *White House rebuffs claims U.S. violated 1868 Sioux treaty*, Minneapolis Tribune, 1974. január 11., 1A+2A.

Indian Affairs, BIA), tágabb értelemben pedig az Egyesült Államokat vádolta szerződésszegéssel, amikor az nem avatkozott be az aktivisták oldalán a Wilson által ellenük folytatott hadjáratba. A dolog iróniája, hogy az a militáns indián szervezet követelte a föderális erők aktív részvételét, amely zászlajára elsődleges jelszóként az önrendelkezést és az Indiánügyi Hivatal megszüntetését tűzte. Szintén komikus, amikor Wilson is csatlakozik az ügynökségeket szapuló hangokhoz, mondván, túl későn avatkoztak be, és „10 napon át csak nézték, ahogyan az AIM fegyvereket szállít Pine Ridge-be”.⁵¹

Ezzel elérkeztünk az „Indiánország” lakosai által „legnagyobb viccnek”⁵² tartott Indiánügyi Hivatalhoz. A hivatal megítélése legkevésbé sem egyértelmű, ahogyan azt a *Blese*, vagy *BIAilment*, Cooper fordításában indián ’hivatolvajozásként’ említett fogalmak is bizonyítják. Az ügynökség alkalmazottaira jellemző betegségben szenvedők képtelenek dollármilliókkal elszámolni.⁵³ Elméletileg a BIA az őslakos közösségek érdekeit hivatott képviselni, sokszor azonban a bürokratikus szervezet elnyeli azokat a forrásokat, amelyekkel egy adott közösség rendelkezik. A wounded knee-i tárgyaláson is fontos szerepet játszott a BIA hatáskörének és pártatlanságának kérdése, amikor a BIA-rendőrség egyik járőre került a tanúk padjára. Wilson megszegényítő és csúfolódó hangnemét idézte az egyébként indián származású, Everett Little White Man (azaz Everett Kicsi Fehér Ember nevű tanú) meghallgatása. Banks és Means minden kérdésüket a „Mr. White Man” megszólítás erős hangsúlyozásával kezdték, úgy ejtve a nevet, mintha az „önmagában bűn”⁵⁴ lenne. Az epizód a humor relatív természetéről is tanúskodik: a tudósítók részletesen taglalták a „hagyománykövető” Means és Banks, valamint az „asszimilálódott” White Man megjelenése közötti különbségeket. Ugyanakkor a Banks és Means vezette AIM sok „tradicionális” indián szemében veszedelmesen modern, az őslakos hagyományoktól teljesen idegen szellemiséget képviselt. Ők az AIM rövidítést *Assholes in Moccasins*, azaz „mokaszinos seggfejek” értelemben használták, így a tárgyalás során az „eltörzsulás” ellentétes jelentést nyert. Az oglalák elégedetlensége Wilsonnal szemben részben a „nem elég indián” megítélésből fakadt, ahogy a mondás tartja, „csak annyi indián vér csörgedezik az ereiben, hogy azt egy orrvérzés során el is veszíti”.

A helyzet máshol sem jobb, ahogyan azt a korábban már említett *Fond du lac-i* őrülségek egy esete is bizonyítja. „Mi a Rezervátumi Üzleti Tanáccsal kapcsolatban leggyakrabban elhangzó megjegyzés? Ezt nem tehetik, ugye? Nem túl jó hír, de ez az, amit itt demokráciának hívnak.”⁵⁵ Northrup szavai a törzsi tanács mindenhatóságára utalnak, amely a lakhatási segélyek elosztásában, munkahelyek odaítélésében, de akár kulturális és vallási kérdésekben is megnyilvánul.

⁵¹ *Sioux tribal leader puts police at “full force”*, Minneapolis Tribune, 1974. szeptember 27., 1B.

⁵² DELORIA, , *i. m.*, 157.

⁵³ *15 New Words*, *i. m.*

⁵⁴ Dennis CASSANO, *Banks and Means take over defense*, Minneapolis Tribune, 1974. május 29., 1A.

⁵⁵ Jim NORTHROP, *Rez Road Follies: Canoes, Casinos, Computers, and Birch Bark Baskets*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1997, 126.

A Minnesotában élő hat chippewa közösség legfőbb testülete, így a fond du lac-i lakosoké is, a Tribal Executive Committee of the Minnesota Chippewa Tribe (a minnesotai chippewa indiánok törzsi tanácsa), míg helyileg a fond du lac-i tanács (Reservation Business Committee, RBC) a döntéshozó. Ebben a rendszerben a választópolgárnak csak két jogorvoslati lehetősége van: „az egyik a választás, ami nem működik, mivel az RBC jelöli ki a választási bizottságot. A másik a népszavazás”.⁵⁶ A harmadik, amit Northrup ugyan nem nevez meg, de évtizedeken át alkalmaz, a különböző médiumokban megjelenő humor.

A Fond du Lac Management Inc. két kaszinójához szerencsejáték működtetési engedélyt kérvényez. A pályázat és a dokumentum fejléce az Igazgatótanácsot nevezi meg. Hé, várjunk csak! Ez ugyanaz az öt ember, akik a RBC tagjai. Tényleg saját maguktól kérték engedélyt? Nem voltam ott, de feltételezem, amíg a pályázókat képviselték, az asztal egyik oldalán ültek. Aztán felálltak, megkerülték az asztalt, időközben tanácsstaggá válva. Önök szerint milyen határozat született?⁵⁷

Az 1990-es törzsi tanács megválasztása körüli furcsaságokat, miután egy jelölt választási csalással vádolt egy hivatalban lévő tagot, Northrup a rá jellemző fanyar humorral a következőképp írja le:

Június 9. Választások a Fond du Lac rezervátumban. Június 10. az RBC által kijelölt választási bizottság hitelesíti az eredményeket. Június 15. a törzs bírója, Dee Fairbanks közlésezi az óvásra vonatkozó szabályzatot. Június 17. egy jelölt óvást nyújt be. Június 19. a választási bizottság előzetes meghallgatást tart az ügyben. Úgy döntenek, érvénytelennek tekintik a panaszt. Június 29. Chip Wadena, a minnesotai chippewa törzs elnöke elrendeli, hogy Fairbanks bírót utasítsa el a panaszt. Július 14. Chip Wadena ismételt utasítja Fairbanks bírót, hogy ne tartson meghallgatást. [...] Augusztus 14. Fairbanks bírót augusztus 24-re írja ki a meghallgatás időpontját. Augusztus 24. Fairbanks bírót az RBC elbocsátja tisztségéből. Vissza az elejére. És a hivatalban lévő megszavazza posztjának megtartását.⁵⁸

A bírót elbocsátását az RBC azzal indokolta, hogy döntései „veszélyeztették a választások tisztaságát és a Fond du Lac rezervátum jogrendjét”.⁵⁹ A bírónő helyére pályázók egyike a törzs ügyésze volt, aki, ha kinevezik, mindkét posztot betölthette volna, új, szó szerinti értelmet adva a *kangaroo court*, a szabálytalanul működő bíróság fogalmának.

⁵⁶ *Uo.*, 135.

⁵⁷ *Uo.*, 126.

⁵⁸ *Uo.*, 127.

⁵⁹ *Uo.*

Northrup elképzelte, ahogyan a bíró-ügyész a tárgyalóteremben a vád és a bírói pulpitus között szökdécselve lényegül át egyik szerepből a másikba.

A fékek és ellensúlyok hiánya teszi lehetővé, hogy egy, a Minnesota állammal a chippewa lakosok 1854-es szerződésben foglalt jogainak kiárusításáról szóló tárgyalássorozat során, amikor a fond du lac-i közösség az RBC-t kérdőre vonta, a testület válasza a következő volt: „Ránk szavaztatok. Mi döntünk helyettetek.”⁶⁰ Az Egyesült Államokkal kötött 1854-es dokumentum többek között speciális halászati és vadászati jogokat garantált a Fond du Lac rezervátum lakóinak, sokan közülük így biztosították megélhetésüket, amely a jogok Minnesotára ruházásával veszélybe került. A tanács titokban tárgyalt, a fond du lac-i chippewák joggal érezhették, hogy „1.85 millió dollárért sok lelkiismeretet lehet vásárolni.”⁶¹

Mivel a szuverenitás alapja a szerződésekben foglaltak betartása, illetve a szerződések elismerése, Northrup fiataloknak szóló, keserű figyelmeztetése helytálló: eljöhethet még az idő, amikor szerződéses jogaikat a saját vezetőiktől kell féltetni és megvédeni, amikor a „búskomorság szándékával elkövetett súlyos bohóckodással”⁶² vádolt egyént akár börtönbüntetésre is ítélik elégedetlenség hangoztatásáért.

Ahogyan a fenti példák is ezt bizonyítják, „ha egy nép képes magán nevetni [...], mindent túl fog élni.”⁶³ A verbális kard lesújt a mindennapok értelmetlennek tűnő elentmondásaira, ezzel kritikát fogalmaz meg, újragondolásra készítet.

JUDIT SZATHMÁRI

“No kiddin”

Humor in American Indian Sovereignty Issues

Opponents to tribal sovereignty define the notion as a case study of “Indians” wanting to have the cake and eat it too, while for those in favor of self-determination the question is not whether to have the cake and/or eat it, but the sole right of baking the cake. The metaphorical sovereignty cake is comprised of executive, legislative, and judicial layers which further include economic, cultural, and political measures taken by Indian peoples towards the realization of self-determination. The essay aims at exploring how the social, cognitive-perceptual, and emotional modes of humor within and outside Indian Country have been utilized to overcome the discrepancies rooted in the conflicting definitions of sovereignty. The analysis also addresses the issue of perspectives: humor arising from the paradoxical understandings of Indigenous and mainstream views of checks and balances, federal responsibilities, and treaty rights. The events cited demonstrate how American Indian communities employ humor to serve as an in/out-grouping mechanism and a way of social control to maintain community integrity.

⁶⁰ *Uo.*, 134.

⁶¹ *Uo.*, 135.

⁶² *Uo.*, 145.

⁶³ DELORIA, *i. m.*, 168.